

परंतु व्यवहारामधे कोणिही, झोपलेल्या व्यक्ति प्रमाणे पूर्णपणे दर्शनादिव्यापारशून्य, अथवा सर्वतोप्रकारे जितेन्द्रिय, असा दिसत नाही; तेव्हा असे हे लक्षण असंभव. अशा या आशंकेचे निरसन करताहेत ---

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा मुनेः ॥ ६९ ॥

सर्व लोकांची रात्रवत असी जी अनभिज्ञ अवस्था, त्या अवस्थेमधे देखिल स्थितप्रज्ञ जागृत असतो, आणि सर्व प्राणि जेथे सक्रिय असतात ती अवस्था या ज्ञानी मुनिस रात्रवत (निक्रिय परंतु स्थिरता पूर्ण असी) असते. ॥६९॥

या निशेति । सर्वेषां भूतानां या निशा निशेवन निशा आत्मनिष्ठा, आत्माज्ञानध्वान्तावृतमतीनां तस्यामात्मनिष्ठायां संयमी निगृहीतेन्द्रियो जागर्ति प्रतिबुध्यते । यस्यां तु विषयनिष्ठायां भूतानी जागर्ति प्रतिबुध्यन्ते सा आत्मतत्त्वं पश्यतो मुनेर्निशा । तस्यां दर्शनादिव्यापारस्तस्य नास्तीत्यर्थः । एतदुक्तं भवति - यथा दिवान्धानामुलूकादीनां रात्रावेव दर्शनं न तु दिवसे, एवं ब्रह्मज्ञस्योन्मीलिताक्षस्यापि ब्रह्मण्येव दृष्टिर्न तु विषयेषु, अतो नासम्भावितमिदं लक्षणमिति ॥ ६९ ॥

आत्मविषयक अज्ञानरूप अन्धकाराने ज्यांची मती आवृत असते, त्यांना आत्मविषयक दर्शन आदि व्यवहारांचे अभावामधे आत्मज्ञाननिष्ठा सामान्य भूतसमुदायाच्या रात्रि प्रमाणे रात्र असते. त्या आत्मज्ञाननिष्ठेमध्ये संयमि अर्थात् ज्याने इन्द्रियेसंयमित केलि आहेत तो जागृत सचेत असतो. आणि ज्या विषयव्यवहारामधे अन्य प्राणि सक्रिय असतात ती अवस्था आत्मज्ञमुनिस रात्रि प्रमाणे रात्र असते. कारण तो विषयव्यवहार करत नसतो असा अर्थ. बोलण्याचा अभिप्राय असा कि धुबड आदिंची पाहण्याची क्रिया केवळ रात्रिच होत असते दिवसा नाही. त्या प्रमाणे ब्रह्मज्ञाचे डोळे उघडे असले तर त्याची दृष्टि केवळ ब्रह्मामधेच स्थिर असते ती विषयांकडे जात नाही. या कारणाने

पूर्वोक्त लक्षण असंभव नाही. ॥ ६९ ॥

ननु विषयेषु दृष्ट्यभावे कथमसौ तान् भुङ्क्त इत्यपेक्षायामाह ---

विषयांकडे त्याची दृष्टिच जात नसेल तर तो त्यांचा उपभोग कास करतो? अशा आशंकेचे निरसन करताहेत ---

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं

समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।

तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे

स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥ ७० ॥

चोहोंकडून पाण्याने सतत भरला जात असताना देखिल समुद्र स्वतःच्या मर्यादांचे उल्लंघन करत नसतो, त्या प्रमाणे प्रारब्धवशात प्रस्तुत भोग उपभोगत असताना देखिल, जो संयमितपणे स्वतःच्या मर्यादांचे उल्लंघन करत नसतो, त्यासच खरि शांति मिळते, उभोगांची इच्छा धरणारास नाही. ॥७०॥